

HİBRİD SÖZLEŞMELERDEKİ SAKLI TÜREVLER*

Zeliha KALDIRIM**

Prof. Dr. Yakup SELVİ***

İnceleme Makalesi/Review Article

Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi
2021, 23(Özel Sayı), ÖS24 – ÖS41

ÖZ

İşletmelerin maruz kaldığı finansal riskleri yönetmek için kullanılan geleneksel türev finansal araçların yanında hibrid finansal araçların kullanımı yaygınlaşmaktadır. Hibrid finansal araç ya da sözleşmelerin içinde yer alan saklı türevlerin tanımlanması, analizi ve muhasebeleştirilmesi detaylı ve karmaşık bir süreçtir. Saklı türevlerle ilgili açıklamalar “TFRS-9 Finansal Araçlar” standardında bulunmasına rağmen, ayırıştırma sürecindeki karmaşık yapı muhasebeleştirme konusunda çeşitli sorunları ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmada saklı türevlerin tanımlanması, saklı türevlerin tespit edilebilmesi için hibrid sözleşmelerin analizi ve ayırıştırma ilkelerinin “TFRS-9” çerçevesinde incelenerek, ayırıştırma sonrası muhasebeleştirme sürecinin açıklanması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda; satış sözleşmelerindeki saklı yabancı para türevlerinin “TFRS-9” çerçevesinde ayırıştırma ve muhasebeleştirme süreci örnek bir uygulama ile detaylı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Saklı Türev, Hibrid Finansal Araç, Saklı Türevlerin Ayırıştırılması, Alış-Satış Sözleşmelerindeki Saklı Türevler

JEL Sınıflandırması: G32, M40, M41

EMBEDDED DERIVATIVES IN HYBRID CONTRACTS

ABSTRACT

In addition to traditional derivative financial instruments used to manage financial risks that businesses are exposed to, the use of hybrid financial instruments is increasing. Identifying, analyzing and accounting for the embedded derivatives in hybrid financial instruments or contracts requires a detailed and complex process.

* Makale Gönderim Tarihi: 03.12.2020, Makale Kabul Tarihi: 01.02.2021

Bu çalışma, 22-23 Ekim 2020 tarihinde MODAV tarafından düzenlenen 17. Uluslararası Muhasebe Konferansında sunulan bildirinin, yeniden düzenlenerek genişletilmiş halidir.

**Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, S.B.E., zelihabilmez@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-7514-1006

*** İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, selviyak@istanbul.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4896-7707

Atf (Citation): Kaldırım, Z. ve Selvi, Y. (2021). Hibrid sözleşmelerdeki saklı türevler. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23 (Özel Sayı), ÖS24–ÖS41. <https://doi.org/10.31460/mbdd.835641>

Although the explanations about embedded derivatives are included in the "IFRS-9 Financial Instruments" standard, the complex structure in the separation process causes various problems in accounting.

In the study, it is aimed to define the embedded derivatives, analyze the hybrid contracts in order to identify the embedded derivatives, and examine the separation principles within the framework of "IFRS-9" and explain the post-separation accounting process. In this direction; The separation and accounting process of embedded foreign currency derivatives in sales contracts within the framework of "IFRS-9" is discussed in detail with a sample application.

Keywords: Embedded Derivative, Hybrid Financial Instrument, Separation of Embedded Derivatives, Embedded Derivatives in Sale or Purchase Contracts

JEL Classification: G32, M40, M41

1. GİRİŞ

Finansal piyasaların gelişmesiyle birlikte risk yönetimi önem kazanmış ve buna paralel olarak risk yönetiminde başvurulan finansal araçlar çeşitlenmiştir. Risk yönetiminde yaygın olarak opsiyon, forward, futures ve swap gibi geleneksel türev ürünler kullanılmaktadır. Bu geleneksel türev ürünler türev olmayan başka bir sözleşme ile iç içe birleştirilerek (saklanarak, gömülerek) yeni tip finansal araçlar oluşturulmakta ve bu finansal araçlar “hibrid sözleşmeler” ya da “hibrid finansal araçlar” olarak anılmakta olup; kullanımları da giderek yaygınlaşmaktadır. Bu gelişme bazı muhasebe sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle hibrid sözleşmelerdeki saklı türevlerin ayrıştırılıp ayrıştırılmayacağı, ayrıştırılanların Türkiye Finansal Raporlama Standartları (IFRS) çerçevesinde nasıl kaydedileceği, değerlendirme günü itibariyle değerlemeye tabi tutulup tutulmayacağı, değerlendirilecekse, değerlendirme sonucu ortaya çıkacak kazanç veya kayıpların nasıl hesaplanacağı ve raporlanacağı ile finansal tablolarda hangi açıklamaların yapılacağı, muhasebeleştirme açısından önem taşımaktadır.

Türev ürünler ve hibrid sözleşmelerdeki saklı türevlere yönelik muhasebeleştirme ilkeleri “IFRS-9” kapsamında açıklanmaktadır. Ancak hibrid sözleşmelerdeki saklı türevlerin ana sözleşmeden ayrıştırılıp ayrıştırılmayacağı, ayrıştırılması durumunda nasıl muhasebeleştirileceği konusundaki açıklamalar “IFRS-9”da bulunmakla birlikte, oldukça karmaşıktır. Ayrıca literatürde de konuya ilişkin yeterli çalışma olmaması uygulayıcılar açısından konunun anlaşılmasını güçleştirmektedir. Konunun karmaşıklığı ve literatürde yeterli çalışma olmaması çalışmanın motivasyonlarından biridir. Bu doğrultuda çalışmanın uygulamaya ve literatüre katkı yapması ve bu sayede literatürdeki önemli bir boşluğu doldurması beklenmektedir.

Çalışmada, saklı türevlerin teorik olarak tanımlanması, ayrıştırma yapılıp yapılmayacağına karar verilebilmesi için hibrid sözleşmelerin analiz sürecinin nasıl yapılması gerektiği ve ayrıştırılma

ilkelerinin “IFRS-9” çerçevesinde incelenerek, ayrıştırma sonrası muhasebeleştirme sürecinin açıklanması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda; satış sözleşmelerindeki saklı yabancı para türevlerinin “IFRS-9” çerçevesinde ayrıştırma ve muhasebeleştirme süreci örnek bir uygulama ile detaylı olarak ele alınmıştır.

Çalışmada, giriş bölümünden sonra, konu ile ilgili literatür taramasına yer verilmiş, ikinci bölümde saklı türevler ve hibrid sözleşmeler açıklanmış, üçüncü bölümde saklı türevlerin analizi ve ayrıştırılma ilkeleri incelenmiş, dördüncü bölümde “IFRS-9” hükümlerine göre satış sözleşmelerindeki saklı türevler hakkında bilgi verilmiş, sonrasında örnek bir uygulama üzerinden satış sözleşmelerindeki saklı türevlerin analizi ve muhasebeleştirilmesi incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise konu ile ilgili önemli noktalar vurgulanmış, gelecek çalışmalara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde yer alan çalışmalarda; saklı türev özelliklerini tanımlamanın teknik yönleri araştırılarak değerlendirme aşamasında kullanılabilecek alternatif yöntemler “değiştirilmiş ModCo sözleşmeleri” özelinde incelenmiştir (Berger ve Mackay 2004). Bu çalışma bulgularına göre, “değiştirilmiş ModCo sözleşmelerindeki” saklı türevlerin tanımlanması için yasal getiri yaklaşımı, varsayımsal kredi yaklaşımı ve yasal getiri ile varsayımsal kredi yaklaşımlarını birleştiren karma yaklaşım olarak üç yaklaşım tespit edilmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri özelinde yapılan bir çalışmada ise, Finansal Muhasebe Standartları Kurulu (FASB)’nun yayınladığı 155 numaralı Muhasebe Standardı incelemiş olup; yayınlanan standardın 133 ve 140 numaralı standartlarda değişikliğe sebep olduğu ve saklı türevlerle ilgili bazı konulara açıklık getirdiği saptanmıştır (Fitzsimons and Mannino 2006). Bu çalışma kapsamında, saklı türevlerin ayrıştırılması, muhasebeleştirilmesi ve raporlanmasında yeni yayınlanan standardın sebep olduğu değişiklikler incelenmiştir.

Ayrıca diğer çalışmalarda, hibrid sözleşmelerdeki saklı türevler incelenmiş, ayrıştırma ilkeleri ve muhasebeleştirme yöntemleri incelenmiştir (Ryan 2007, Butler 2009, Ramirez 2015, Abdel-Khalik 2014). Saklı türevler “US GAAP – ASC 815” çerçevesinde analiz edilip saklı türevlerle ilgili uygulama ve standart gereklilikleri ortaya konulmuş (Ernst & Young 2012, KPMG 2016) ve “IFRS-9” çerçevesinde incelenip standardın hükümleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır (PWC 2015, BDO 2019, Ernst & Young 2019).

Ülkemizde yapılan çalışmalar kapsamında, IFRS çerçevesinde saklı türevlerle ilgili teori ve örnek uygulamalara yer verilmiştir (Demir 2015). Uluslararası Muhasebe Standartları çerçevesinde bileşik finansal araçların finansal tablolarda sunumuna ilişkin yapılan bir çalışmada; finansal

araçların ilk muhasebeleştirilmesi ve sonraki dönemlerde değerlemesine ilişkin yapılması gereken muhasebe kayıtları ve raporlaması örneklerle açıklanmıştır (Zaif ve Torun 2015). Bir diğer çalışmada ise, yeni nesil finansal araçlar tanıtılıp; bu araçlarla ilgili mevcut düzenlemeler açıklanmış ve yeni nesil finansal araçların muhasebeleştirilmesine yönelik uygulama örnekleri ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışma bulguları doğrultusunda, yeni nesil finansal araçların karmaşık yapıları ve ülkemizde yeni uygulanmaya başlanmasından dolayı muhasebeleştirilmesinde belirsizlikler bulunduğu ve bu çerçevede muhasebe alanında standart sağlayıcı düzenlemeler yapılması gerektiği saptanmıştır (Köksal ve Akdoğan 2017).

Ülkemizde yapılan çalışmaların genellikle türev ürünlerin muhasebeleştirme esaslarına yönelik olduğu görülmekte olup; bu çalışmalarda saklı türevlerle ilgili açıklamalar ya hiç bulunmamakta ya da çok sınırlı bulunmaktadır. Literatürdeki çalışmalardan farklı olarak, bu çalışmada, saklı türevler ve satış sözleşmelerindeki saklı yabancı para türevlerinin muhasebeleştirilme süreci kapsamlı olarak ele alınmıştır.

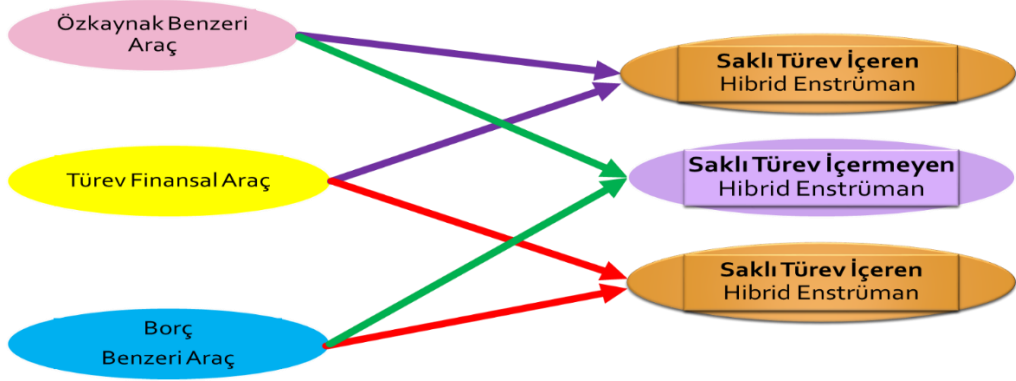
3. SAKLI TÜREVLER

Geleneksel finansal araçlar, aktif, pasif veya özkaynak tanımlarını karşılayabilen, hisse senedi, tahvil veya repo gibi araçlar; türev finansal araçlar ise, temel finansal araçlar el değiştirmeden, riski diğer tarafa aktarabilen finansal araçlardır. Diğer bir ifadeyle türev finansal araçlar, geleneksel finansal araçlardan türetilmiş ürünlerdir (Selvi 2000, 5). Hibrid finansal araçlar olarak tanımlanan ürün ya da sözleşmeler ise geleneksel finansal araçlar ile türev finansal araçları birleştiren enstrümanlardır.

Hibrid enstrümanlar, aşağıdaki özelliklerin iki veya daha fazla bileşenine sahip finansal araçlar olarak tanımlanmaktadır (Abdel-Khalik 2014, 333):

- a) Sahibine faiz ya da hak sahipliği sağlayan özkaynak benzeri araçlar,
- b) Sahibine varlıkları devretme yükümlülüğü getiren borç benzeri araçlar ve
- c) İşletmenin varlık ya da özkaynakları üzerinde hak doğuran türevler ya da işletme için yükümlülük (borç) yaratan türevler.

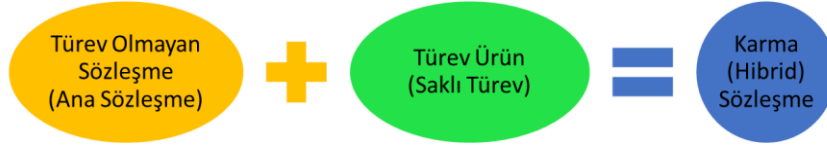
Şematik olarak Şekil 1’de özetlendiği gibi, bu özelliklerden herhangi ikisini aynı anda bünyesinde barındıran finansal araçlar ya da sözleşmeler hibrid olarak tanımlanmaktadır. Ancak saklı türev bileşeninden bahsedilebilmesi için; ya özkaynak benzeri araca bir türev ya da borç benzeri araca bir türevin eklenmiş olması gerekmektedir. Özkaynak benzeri bir araca borç benzeri bir aracın eklendiği ya da borç benzeri bir araca özkaynak benzeri bir aracın eklendiği finansal ürün ya da sözleşmeler hibrid olarak tanımlanmaktaysa da, saklı türev bileşenin bulunduğu kabul edilmemektedir.

Şekil 1. Hibrid Enstrümanın Bileşenleri

Hibrid sözleşmelerdeki türev ürünler ana sözleşme ile iç içedirler (gömülüdürler, saklıdır), bu nedenle “saklı türev / gömülü türev (embedded derivatives)” olarak adlandırılmaktadırlar.

Hibrid finansal araçta ana sözleşme dışındaki bileşen, saklı türev olarak nitelendirilmektedir. “TFRS-9 md. 4.3.1”de ise saklı türev ürün, türev olmayan esas bir ürünü de içeren karma (hibrid) sözleşmenin bir bileşeni olarak tanımlanmaktadır. Şekil 2’de saklı türev içeren hibrid sözleşmelerin bileşenleri gösterilmektedir.

Şekil 2. Saklı Türev

“TFRS-9 md. 4.3.1”de ki tanıma göre saklı türevler, belirli bir faiz oranı, menkul kıymet veya emtia fiyatı, döviz kuru, fiyat ya da oran endeksi veya diğer değişkenler temelinde sözleşmeye bağlı nakit akışlarının bir kısmının ya da tamamının değişmesine sebep olmaktadır. “TFRS-9”un ilgili maddesi, bir finansal araca bağlanmış ancak bu araçtan bağımsız bir şekilde devredilebilen veya farklı bir karşı tarafa sahip türev ürünün, saklı türev ürün değil bağımsız bir finansal araç olarak nitelendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Örneğin, faiz veya anapara ödemeleri altın fiyatlarına endekslenmiş bir tahvil, saklı türev ürün içeren hibrid bir finansal araçtır. Bu tür bir finansal araçta, esas borçlanma aracı tahvil olmakla birlikte altın fiyatına endekslenmiş nakit akışları da saklı türev bileşenini oluşturmaktadır (Mirza, Orrell ve Holtt 2008, 266).

Sözleşmede saklı türevden bahsedebilmek için hibrid sözleşmenin aşağıdaki özellikleri taşıması gerekmektedir (Abdel-Khalik 2014, 333):

- Hibrid enstrümanın tamamı türev finansal araç olmamalıdır.

- b) Hibrid enstrümanda, borç ya da özkaynak aracı olan bir ana enstrüman bulunmalıdır.
- c) Saklı bileşen, ana enstrümanın risk ve nakit akış özelliklerini değiştirmelidir.
- d) Saklı bileşen, türev finansal araç özelliklerine sahip olmalıdır.

Saklı türev içeren finansal sözleşmeler, türev araçların özelliklerini maskeleyebilir ayrıca işletmenin maruz kaldığı riskleri finansal aracın içine gömerek şeffaflığı engelleyebilir. Türev ürünlerin raporlanmasındaki tutarlılığın sağlanması amacıyla muhasebe standartları saklı türevlerin tanımlanması, ayrıştırılması ve muhasebeleştirilmesine ilişkin esaslara açıklık getirmiştir (Abdel-Khalik 2014, 334).

Saklı türevlere ilişkin kurallar, işletmelerin hem risk hem de zararları gizlemesini önlemek amacıyla, işletmenin veya denetçinin tüm sözleşmeleri, tahvilleri ve kredileri incelemesine ve saklı türevleri belirlemesine sebep olmaktadır (Butler 2009, 122).

4. SAKLI TÜREVLERİN ANALİZİ VE AYRIŞTIRILMASI

Hibrid sözleşme içindeki saklı türevin ayrıştırılıp ayrıştırılmayacağına ilişkin karar; işletmenin ilgili sözleşmeye taraf olduğu anda (ilk kez finansal tablolara alınırken) verilmelidir (E&Y 2019, 3457). Hibrid sözleşmelerdeki saklı türev bileşeninin belirlenmesi ve analiz edilmesi her ne kadar karmaşık bir süreç olsa da ve standartlarda bu süreç net olarak belirtilmemekteyse de, saklı türev bileşeninin analizinde izlenecek adımları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (KPMG 2016, md. 12.04);

- a) Sözleşmenin hibrid araç veya sözleşme olarak tanımlanması,
- b) Ana sözleşmenin niteliğinin belirlenmesi (borç, özkaynak, kiralama veya satış sözleşmesi gibi),
- c) Saklı türev bileşeninin tanımlanması (opsiyon, forward, futures, swap gibi),
- d) Saklı türev bileşeninin bağımsız bir türev tanımına uyup uymadığının belirlenmesi,
- e) Saklı türev bileşeninin ana sözleşmeden ayrı olarak muhasebeleştirilip muhasebeleştirilmeyeceğinin belirlenmesi.

Hibrid sözleşmedeki asıl ürün “TFRS-9” kapsamına giren bir varlık olması durumunda enstrümanın tamamı, işletmenin kullandığı iş modeli ve sözleşmeye bağlı nakit akış özellikleri dikkate alınarak, itfa edilmiş maliyeti üzerinden, gerçeğe uygun değer değişimi diğer kapsamlı gelire yansıtılarak veya gerçeğe uygun değer değişimi kâr veya zarara yansıtılarak ölçülen finansal varlık olarak sınıflandırılır (TFRS-9, md. 4.1.1). Aynı zamanda bu finansal varlık, işletme tarafından ilk kez finansal tablolara alınırken geri dönülemez şekilde gerçeğe uygun değer değişimi kâr veya zarara yansıtılarak ölçülen finansal varlık olarak sınıflandırılabilir (TFRS-9, md. 4.1.5). Diğer bir ifade ile

“TFRS-9” kapsamında varlık olarak sınıflandırılan bir ana enstrümana sahip finansal enstrümanlardaki saklı türevler ayrıştırılmaz, enstrüman bir bütün olarak sınıflandırılır.

Hibrid sözleşmedeki asıl ürün “TFRS-9” kapsamına girmeyen bir ürün ise (satış, kiralama ya da sigorta sözleşmeleri gibi); “TFRS-9 md. 4.3.3”teki ayrıştırma kriterlerini karşılaması durumunda ana sözleşmeden bağımsız olarak muhasebeleştirilir. Ayrıştırılan saklı türevler, ilk kez finansal tablolara alınırken ya da sonrasında, gerçeğe uygun değer değişimi kâr veya zarara yansıtılarak ölçülür. Saklı türevin ayrıştırılması bir seçenek olmayıp; “TFRS-9 md. 4.3.3”teki aşağıdaki üç koşulun da sağlanması durumunda bir zorunluluktur. Standarttaki bu koşullar;

- Saklı türev ürünün ekonomik özellikleri ve risklerinin, esas ürünün ekonomik özellikleri ve riskleriyle yakından ilgili olmaması,
- Saklı türevin bağımsız bir türev ürün tanımını karşılaması ve,
- Hibrid sözleşmenin, gerçeğe uygun değer değişimlerinin kâr veya zararda raporlanmamasıdır.

Şekil 3. Saklı Türev Ürünlerin Ayrıştırma Koşulları

Kaynak: Ramirez 2015, 21.

Bu üç koşulu da sağlayan saklı türevler ana sözleşmeden ayrıştırılmalı, bağımsız bir finansal araç olarak “TFRS-9”ün türev ürünlerle ilgili hükümlerine göre muhasebeleştirilmelidir. Ana sözleşme ya da esas ürün ise, ilgili olduğu standarda göre muhasebeleştirilmelidir. Saklı türevlerin ayrıştırılma koşulları Şekil 3’de özetlenmiştir.

“TFRS-9”a göre finansal araçlardaki saklı türevler yatırımcılar tarafından ayrıştırılmamakta (TFRS-9, md. 4.1.1), sadece ihraççı tarafından ayrıştırılmaktadır. Ancak “US-GAAP-ASC 815”e göre saklı bir türevi ana sözleşmeden ayırma şartı, sözleşmenin her iki tarafı için de geçerlidir. Fakat tarafların yaptıkları analiz birbirinden farklı sonuçlanabilmektedir. (PWC 2015, 102). Örneğin,

dönüştürülebilir bir borçlanma aracına sahip olan yatırımcı, dönüştürme opsiyonunun ayrıştırma kriterlerini sağlaması durumunda, saklı türevi ana sözleşmeden ayrıştırmak zorundadır. Diğer yandan, eğer dönüştürme opsiyonu ihraççının kendi hisse senetlerine endekslenmişse; ihraççı, eğer ayrıştırma yapılması gereken saklı bileşeni özkaynak olarak sınıflandırmayı seçerse ayrıştırma yapmayacaktır. Dolayısıyla ayrıştırma konusunda ihraççı ve yatırımcı arasında asimetric bir durum söz konusu olabilmektedir. Aynı örnek “TFRS-9” açısından ele alınırsa, yatırımcı ilgili enstrümanı finansal varlık olarak sınıflandıracak bu nedenle ayrıştırma yapmayacaktır. İhraççı ise, ilgili şartların karşılanması durumunda ayrıştırma işlemini yapacaktır. “US-GAAP-ASC 815”den farklı olarak “TFRS-9”a göre yapılacak analizlerde yatırımcı ve ihraççı arasında asimetric bir durum bulunmamaktadır.

Literatürde genellikle saklı türevler menkul kıymetlerle birlikte anılmaktadır. Ancak saklı türevler menkul kıymetlerle sınırlı değildir. Saklı türevler aşağıdaki sözleşmelerde de olabilmektedir:

- a) Finansal araçlarda,
- b) Satış sözleşmelerinde,
- c) Kira sözleşmelerinde ve
- d) Sigorta sözleşmelerinde.

Örneğin, sözleşmedeki taraflardan birine, sözleşmede belirtilen koşullar altında sözleşmeyi feshetme veya değiştirme hakkını veren, dolayısıyla sözleşmedeki nakit akışları da değişebilen alış ya da satış sözleşmeleri, saklı bileşene sahip hibrid sözleşmelerdir (Abdel-Khalik 2014, 333).

Hibrid sözleşmelerdeki saklı türevlerin finansal tablolarda raporlanmaması, işletmenin maruz kaldığı riskleri finansal aracın içine gömdüğü için şeffaflığı engelleyebilir, finansal tabloların doğruluğuna ve güvenilirliğine etki edebilir. Bu nedenle, hibrid sözleşmeye ilk kez taraf olduğunda sözleşmede saklı türev olup olmadığı ve türev varsa ayrıştırmanın gerekip gerekmediği analiz edilmelidir. Ancak hibrid sözleşmelerin muhasebeleştirilmesinde aşağıdaki konular sorunlara sebep olabilir (Abdel-Khalik 2014, 352);

- a) Hibrid sözleşmedeki her bir saklı türevin tanımlanması,
- b) Hibrid sözleşmedeki her bileşenin (ana sözleşme ve saklı türevlerin) borç mu özkaynak mı olduğunun tespit edilmesi,
- c) Her bileşenin değerlendirme ve ölçüm kriterlerinin tespiti,
- d) Hibrid sözleşmedeki saklı türevin riskten korunma aracı ya da riskten korunma kalemi olarak belirlenmesi durumunda, riskten korunma ilişkisinin değerlendirilmesi,

- e) Yukarıda bahsedilen unsurların her birinin Finansal Durum Tablosu (Bilanço), Finansal Performans Tablosu (Gelir Tablosu / Kâr veya Zarar Tablosu) ve Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi ve değerlendirme sonuçları doğrultusunda muhasebeleştirilmesi.

Saklı türevlerin raporlanmasındaki en önemli ve karmaşık husus saklı türev bileşeninin ayrıştırılıp ayrıştırılmayacağıdır. Yapılan analiz sonucunda ayrıştırma yapılmasına karar verilen saklı türevlerin raporlanmasında ise aşağıdaki konular önem taşımaktadır:

- a) Ayrıştırılan saklı türevlerin TFRS çerçevesinde nasıl kayıtlara alınacağı,
- b) Değerleme günü itibariyle değerlemeye tabi tutulup tutulmayacağı,
- c) Değerlenecek ise; değerlendirme sonucu ortaya çıkacak kazanç veya kayıpların nasıl hesaplanacağı ve raporlanacağı,
- d) Riskten korunma aracı ya da riskten korunmuş kalem olarak belirlenmesi durumunda nasıl raporlanacağı ve
- e) Finansal tablolarda hangi açıklamaların yapılacağı.

5. SATIŞ SÖZLEŞMELERİNDEKİ SAKLI TÜREVLERİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Saklı türevlerin yer aldığı sözleşmelerden biri olan satış sözleşmelerinde, yabancı paralarla, enflasyonla, taban ve/veya tavan fiyatlarla, fon performans ücretleri, girdi, bileşen, ikame ve diğer vekil fiyatlandırma mekanizmaları ile ilgili saklı türevler bulunabilmektedir. Sözleşmedeki bu tür saklı türevlerin ana sözleşme ile yakından ilişkili olup olmadığı ve ayrı olarak muhasebeleştirilip muhasebeleştirilmemesi gerektiğini tespit edebilmek için sözleşmelerin ayrıntılı olarak analiz edilmesi gerekmektedir.

“TFRS-9” a göre ayrıştırma yapılmasına karar verilmesi durumunda, ana sözleşme ilgili olduğu standarda göre (TFRS-15 Hasılat), saklı türev ise, “TFRS-9” un türev ürünlerle ilgili hükümlerine göre muhasebeleştirilmeli ve raporlanmalıdır.

Uygulamada genellikle enflasyon, taban ve/veya tavan fiyatlar, fon performans ücretleri, girdi, bileşen, ikame ve diğer vekil fiyatlandırma mekanizmaları ile ilgili saklı türevler ana sözleşme ile açıkça ve yakından ilişkili sayılmaktadır. Bu tür bileşenler esas satış sözleşmesinden ayrıştırılmamakta, sözleşme bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu durum kesin bir kural değildir. Sözleşme maddelerindeki küçük bir farklılık, ana sözleşme ile saklı türev arasındaki ilişkinin de şeklini değiştirebilmektedir.

Satış sözleşmelerinde en sık karşılaşılan saklı türev çeşidi yabancı para (döviz) türevleridir. Yabancı para türevlerinin, kaldıraç ya da opsiyon içermemesi ve belirli koşulları sağlaması koşuluyla ana sözleşmeyle açıkça ve yakından ilişkili olduğu kabul edilmektedir. Aksi durumda esas satış sözleşmesi ile saklı türev ayrıştırılarak muhasebeleştirilmelidir.

“TFRS-9”a göre yabancı para birimiyle yapılan satış sözleşmelerinde saklı türevin aşağıdaki şartları sağlaması durumunda ana sözleşmeden ayrıştırılmaması, sözleşmenin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu şartlar ise TFRS-9 md. B4.3.8 (d)’de şöyle açıklanmıştır:

- a) Sözleşmedeki önemli taraflardan birinin işlevsel para birimiyle,
- b) Alınan veya satılan mal veya hizmetin fiyatının uluslararası ticarete rutin olarak ifade edildiği para birimiyle,
- c) Sözleşmedeki taraflardan birinin faaliyet gösterdiği temel ekonomik ortamın oldukça enflasyonist olması sebebiyle sözleşmenin diğer önemli tarafının kullandığı para birimiyle yapılan sözleşmelerdeki yabancı para türevleri ayrıştırılmamaktadır.

Sözleşmedeki önemli taraflardan birinin yerel para birimiyle yapılan sözleşmelerde bulunan saklı döviz türevlerinin ayrıştırılıp ayrıştırılmayacağına ilişkin hükümler “TFRS-9”da bulunmamaktadır. Bu tür sözleşmelerin analizine ilişkin açıklamalar “US GAAP-ASC 815”te yer almaktadır (KMPG 2016, md. 15.09). “US GAAP”e göre; bu tür sözleşmelerdeki saklı türevler de ana sözleşme ile yakından ilişkili kabul edilip, ayrıştırma yapılmaması gerekmektedir.

Öte yandan, ödeme ya da tahsilatların, işlemin gerçekleştiği ekonomik ortamda benzer öğeleri almak veya satmak için yapılan sözleşmelerdeki yaygın olarak kullanılan para birimi cinsinden yapılmaması durumunda, ana sözleşme ile saklı yabancı para türevinin ayrıştırılması gerekmektedir. Örneğin, Türkiye’de faaliyet gösteren, fonksiyonel ve yerel para birimi Türk Lirası olan bir işletme Rusya’da faaliyet gösteren, fonksiyonel ve yerel para birimi Rus Rublesi olan bir şirketle doğalgaz alımı için Dolar cinsinden bir sözleşme yapmıştır. Uluslararası ticarete doğalgaz sözleşmeleri rutin olarak Dolar cinsinden yapıldığı için, sözleşmedeki dolar ödemeyi gerektiren saklı yabancı para türevi ana sözleşmeden ayrıştırılamamaktadır. Öte yandan sözleşme, doğalgaz sözleşmeleri için uluslararası ticarete yaygın olarak kullanılmayan Norveç Kronu gibi bir para birimi cinsinden yapılsaydı, ana sözleşme ile saklı türevin ayrıştırılarak raporlanması gerekecektir.

6. SATIŞ SÖZLEŞMELERİNDEKİ SAKLI YABANCI PARA TÜREVLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK UYGULAMA ÖRNEĞİ

1 Ocak 2020 tarihinde, fonksiyonel para birimi Türk Lirası olan X İşletmesi, fonksiyonel para birimi Euro olan Y İşletmesi ile 30.06.2020 tarihinde teslimi yapılacak bir mal için 400.000 Japon

Yeni (JPY) tutarında bir satın alma sözleşmesi imzalamıştır. 30.06.2020 tarihinde sözleşme koşulları yerine getirilerek satın alma gerçekleşmiştir. X İşletmesi satın aldığı bu stokların yarısını 31.12.2020 tarihinde 450.000 TL'ye satmıştır. İlgili tarihleri içeren döviz kurları Tablo 1'deki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 1. Döviz Kurları

01.01.2020'deki spot kur: JPY/ TL	1,94
01.01.2020'de altı aylık forward kuru: JPY / TL	2,05
30.06.2020'deki spot kur: JPY / TL	2,19

Varsayımlar;

1. İlgili malın alıŖ satıŖının, uluslararası ticarete yaygın olarak Japon Yeni ile yapılmadığı,
2. İlgili Ŗirketlerin bulunduğu ekonomik ortamlarda Japon Yeni'nin yaygın olarak kullanılan para birimi olmadığı,
3. X iŖletmesinin risk yönetimi politikaları kapsamında, saklı türev içeren sözleşmeleri bir bütün olarak değil, ilgili kriterlerin sağlanması durumunda, ayrıştırarak muhasebeleŖtirmeyi benimsediği varsayılmıştır.

6.1. Saklı Türev Ayrıştırılmadığında Yapılacak MuhasebeleŖtirme ve Raporlama

30.06.2020 tarihinde sipariŖ teslim alınana kadar iŖletme herhangi bir iŖlem yapmayacak, sipariŖ teslim alındığında ise aŖađıdaki kayıtları yapacaktır. (400.000 JPY×2,19)

Stoklar	876.000		
Finansal Borçlar		876.000	

30.06.2020 tarihinde finansal borcun Y Ŗirketine ödenmesi:

Finansal Borçlar	876.000		
Nakit vb.		876.000	

31.12.2020 tarihinde stokların yarısının satışı:

Nakit vb.	450.000		
Satışlar		450.000	

Satışların maliyeti kaydı. Satılan stokun maliyeti 438.000 TL(876.000 TL/2)'dir.

Satışların Maliyeti	438.000		
Stoklar		438.000	

Ayrıştırma yapılmadığında X İşletmesinin 31.12.2020 tarihindeki kâr/zarar tablosunun görünümü Tablo 2'deki gibi olacaktır.

Tablo 2. Saklı Türev Ayrıştırılmadığında 01.01.2020 – 31.12.2020 Dönemi Kısmi Gelir Tablosu

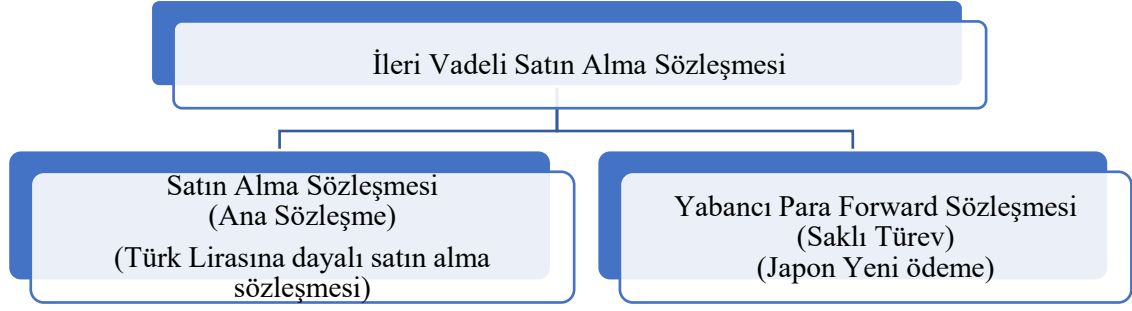
Saklı Türev AYRIŞTIRILMADIĞINDA	
X İşletmesinin 01.01.2020 – 31.12.2020 Dönemi Kısmi Gelir Tablosu	
Satışlar	450.000 TL
Satışların Maliyeti (-)	(438.000 TL)
Brüt Satış Kârı/Zararı	12.000 TL
-	-
Dönem Kârı/Zararı	12.0

6.2. Saklı Türev Ayrıştırıldığında Yapılacak Muhasebeleştirme ve Raporlama

İlgili sözleşme TFRS 9 hükümlerine göre ayrıştırılırsa, öncelikle sözleşmenin bileşenlerine ayrılması gerekecektir.

İlgili satın alma sözleşmesi, Türk Lirası'na dayalı bir sipariş sözleşmesi ile bu sipariş sözleşmesine gömülmüş olan Japon Yeni ödemeyi içeren yabancı para forward sözleşmesinin bileşimi olarak düşünülebilir. Böyle bir ayrıştırma yapılmasının sebebi ise, fonksiyonel para birimi Türk Lirası olan işletmenin Japon Yeni riskine maruz kalmasıdır.

Bu durumda, X İşletmesi için satın alma sözleşmesi iki bileşenden (bkz. Şekil 4) oluşmaktadır:

Şekil 4. Sözleşmenin Bileşenleri

Öncelikle sözleşmedeki saklı yabancı forward sözleşmesinin, “TFRS 9”ün saklı türevleri ayrıştırma kriterlerini karşılayıp karşılamadığı belirlenmelidir. Bu aşamada analizi karmaşıklaştırmamak, sadece muhasebeleştirilmesini açıklamak amacıyla, sözleşmedeki saklı türevin standarttaki ayrıştırma kriterlerini karşıladığı varsayılmıştır.

01.01.2020 tarihinde sipariş sözleşmesi, sözleşme tarihindeki 6 aylık JPY/TL vadeli döviz kuru kullanılarak bileşenlerine ayrılacaktır. Dolayısıyla sözleşmenin iki bileşeninin değeri aşağıdaki gibi hesaplanacaktır:

Satın Alma Sözleşmesi (Ana Sözleşme)	820.000 TL (400.000 JPY×2,05)
Yabancı Para Forward Sözleşmesi (Saklı Türev)	0 [(400.000 JPY×2,05) – 820.000 TL]

01.01.2020 tarihinde ana sipariş sözleşmesinin tespit edilen değeri 820.000 TL’dir. Bu tutar, yani ana sözleşme sipariş teslim alınana kadar muhasebeleştirilmeyecektir. Aynı şekilde, saklı türevin değeri de “0 TL” olduğundan vade sonuna ya da raporlama tarihine kadar herhangi bir muhasebeleştirme yapılmayacaktır. Vade sonunda, saklı türev, riskten korunma muhasebesi aracı olarak belirlenmedikçe gerçeğe uygun değer farkı kâr veya zarara yansıtılan finansal varlık veya yükümlülük olarak sınıflandırılacaktır. Vade sonunda saklı türevin değerlendirilmesi sonucu oluşan fark, türev kârı veya zararı olarak dönem gelir ya da giderlerine yansıtılacaktır.

30.06.2020 tarihinde sipariş teslim alınacak ve ana sözleşme 820.000 TL olarak kaydedilecektir. Teslimat tarihinde Y şirketine ödenen tutar ise 876.000 TL (400.000 JPY×2,19)’dir. Aradaki fark olan 56.000 TL (876.000 TL - 820.000 TL) aynı tarihte türev zararı olarak muhasebeleştirilecektir.

X İşletmesinin yapacağı muhasebe kayıtları aşağıdaki gibi olacaktır:

- a) 30.06.2020 tarihinde sipariş teslim alındığında yapılacak kayıt (400.000 JPY×2,05):

Stoklar	820.000	
Finansal Borçlar		820.000

- b) Vade sonu kabul edilen saklı türevin gerçeğe uygun değerindeki değişiklikten kaynaklanan türev zararının kaydı [(400.000 JPY×2,19) – (400.000 JPY×2,05)]:

Saklı Forward Zararı	56.000	
YP Forward Borcu (GUD Farkı K/Z Yan. Fin. Borç)		56.000

- c) Saklı türev borcunun finansal borcun bir parçası olarak yeniden sınıflandırılması:

YP Forward Borcu (GUD Farkı K/Z Yan. Fin. Borç)	56.000	
Finansal Borçlar		56.000

- d) Finansal borcun Y şirketine ödenmesi (400.000 JPY×2,19):

Finansal Borçlar	876.000	
Nakit vb.		876.000

- e) 31.12.2020 tarihinde ilgili stokların yarısının satışı:

Nakit vb.	450.000	
Satışlar		450.000

- f) Satılan stoğun maliyeti 410.000 TL(820.000 TL/2)'dir:

Satışların Maliyeti	410.000	
Stoklar		410.000

Ayrıştırma yapıldığında X İşletmesinin 31.12.2020 tarihindeki kâr/zarar tablosunun görünümü Tablo 3'teki gibi olacaktır.

Tablo 3. Saklı Türev Ayırıştırıldığında 01.01.2020 – 31.12.2020 Dönemi Kısmi Gelir Tablosu

Saklı Türev AYRIŞTIRILDIĞINDA	
X İşletmesinin 01.01.2020 – 31.12.2020 Dönemi Kısmi Gelir Tablosu	
Satışlar	450.000 TL
Satışların Maliyeti (-)	(410.000 TL)
Brüt Satış Kârı/Zararı	40.000 TL
Saklı Türev (Forward) Zararı (-)	(56.000 TL)
Dönem Kârı/Zararı	(16.000 TL)

X İşletmesinin ayırıştırma yaptığı ve yapmadığında dönem kârı ya da zararını gösteren karşılaştırmalı kısmi gelir tablosu Tablo 4'teki gibi olacaktır.

Tablo 4. Karşılaştırmalı Kâr veya Zarar Tablosu

X İşletmesinin 01.01.2020 – 31.12.2020 Dönemi Kısmi Kâr/Zarar Tablosu		
	Saklı Türev AYRIŞTIRILMADIĞINDA	Saklı Türev AYRIŞTIRILDIĞINDA
Satışlar	450.000 TL	450.000 TL
Satışların Maliyeti (-)	(438.000 TL)	(410.000 TL)
Brüt Satış Kârı/Zararı	12.000 TL	40.000 TL
Saklı Türev (Forward) Zararı	-	(56.000 TL)
Dönem Kârı/Zararı	12.000 TL	(16.000 TL)

Tablo 4 incelendiğinde X İşletmesinin, saklı türevleri ayırştırmazsa dönem kârı olarak 12.000 TL, ayırıştırma yaparsa dönem zararı olarak 16.000 TL raporlama yapması gerektiği görülmektedir. Sonuç olarak, saklı türevlerin ayırştırılıp ayırştırılmaması, işletmenin dönem kârı ya da zararını değiştirebilmektedir. Ayırıştırma yapılması durumunda, ilgili türev kârı ya da zararının tamamı dönemin finansal tablolarına yansiyacak ve dipnotlarda saklı türevlere ilişkin bilgi verilmesi gerekecektir. Aynı zamanda İşletmenin maliyet hesapları da etkilenecektir. Öte yandan İşletme sözleşmeye ilk taraf olduğunda, sözleşmeyi bir bütün olarak değerlemeyi seçerse (ayırıştırma yapmazsa) sözleşmedeki türev kârı ya da zararı finansal tablolarda ayrıca gösterilmeyecektir.

7. SONUÇ

Hibrid sözleşmeler, türev olmayan bir ana sözleşme ile bir veya birden fazla saklı türev bileşenini içeren sözleşmelerdir. Saklı türev ise, belirli bir faiz oranı, menkul kıymet veya emtia fiyatı, döviz kuru, fiyat ya da oran endeksi veya diğer değişkenler temelinde sözleşmeye bağlı nakit akışlarının bir kısmını ya da tamamının değişmesine sebep olan hibrid sözleşmenin bileşenidir. Saklı türevler genellikle, hibrid finansal araçlarda, alış sözleşmelerinde, satış sözleşmelerinde, kiralama sözleşmelerinde, sigorta sözleşmelerinde vb. sözleşmelerde yer alabilmektedir.

Hibrid sözleşmeye ilk kez taraf olduğunda, sözleşmede saklı türev olup olmadığı, ayrıştırmanın gerekip gerekmediği analiz edilmelidir. “TFRS-9” da yer alan ayrıştırma kriterlerini karşılayan saklı türevler ana sözleşmeden ayrıştırılmalı ve ayrıştırılan her bir bileşen ilgili olduğu standarda göre raporlanmalıdır. “TFRS-9” hükümlerine göre işletmeler, isterlerse, başlangıçta ayrıştırma yapmadan da sözleşmeyi bir bütün olarak raporlamayı tercih edebilirler. Başlangıçta ayrıştırılmayan saklı türevler sonradan ayrıştırılmamakta ya da başlangıçta ayrıştırılan saklı türevler sonradan ana sözleşme ile bir bütün olarak değerlendirilememektedir.

Saklı türevlerin tanımlanması, ayrıştırılması, niteliğinin belirlenmesi, değerlendirme ve ölçüm kriterlerinin tespiti, riskten korunma aracı olarak kullanılması durumunda korunma ilişkisinin değerlendirilmesi, etkinliğinin ölçülmesi ve Finansal Durum Tablosu (Bilanço), Finansal Performans Tablosu (Gelir Tablosu / Kâr veya Zarar Tablosu) ve Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi işletmeler için zor ve karmaşık bir süreç ortaya çıkarmaktadır. “TFRS-9” da bu süreç standardize edilmemiştir, bu nedenle analizde işletmelerin mesleki muhakeme ve yargılarını kullanması gerekmektedir.

Çalışma kapsamında, saklı türevler teorik olarak tanımlanmış, saklı türevlerin ayrıştırılıp ayrıştırılmayacağına karar verilebilmesi için hibrid sözleşmelerin analizinin nasıl yapılacağı açıklanmış ve “TFRS-9” çerçevesinde ayrıştırılma ilkeleri incelenmiştir. Bu doğrultuda; satış sözleşmelerindeki saklı yabancı para türevlerinin “TFRS-9” çerçevesinde ayrıştırma ve muhasebeleştirme süreci örnek bir uygulama ile detaylı olarak ele alınmıştır.

Çalışmada yapılan örnek uygulamaya göstermektedir ki; sözleşmelerdeki saklı türevlerin ayrıştırılıp ayrıştırılmaması, işletmelerin maliyet hesapları ile brüt satış kârı ya da zararını ve sonuçta dönem kârı ya da zararını değiştirebilmektedir. Ayrıştırma yapılırsa, ilgili türevin kâr ya da zararının tamamı dönemin finansal tablolarına ayrı bir kalem olarak yansıtılmaktadır. Ayrıca işletmelerin finansal tablo dipnotlarında ayrıştırılan saklı türevlere ilişkin bilgi vermesi gerektiğinden, işletmelerin maruz kaldığı riskler daha şeffaf olarak paylaşılmış olmaktadır.

Öte yandan işletme sözleşmeye ilk taraf olduğunda, sözleşmeyi bir bütün olarak değerlemeyi seçerse (ayrıştırma yapmazsa), sözleşmedeki türev kârı ya da zararı finansal tablolarda ayrı bir kalem

olarak yer almamaktadır. Bunun sonucu olarak da, işletmeler bu tür sözleşmelerden dolayı maruz oldukları riskleri şeffaf bir şekilde raporlayamamaktadırlar.

Bu çalışmadan sonra, saklı türevlerin değerlendirme esaslarını belirlemeye, riskten korunma muhasebesine konu olması durumunda nasıl raporlanacağına, kira ve sigorta sözleşmelerindeki saklı türevlerin nasıl muhasebeleştirileceği ve raporlanacağına, saklı türevlerin vergisel sorunlarının nasıl çözüme kavuşturulacağına yönelik bilimsel çalışmaların yapılması literatüre olumlu katkılar sağlayacaktır.

YAZARLARIN BEYANI

Bu çalışmada, Araştırma ve Yayın Etiğine uyulmuştur, çıkar çatışması bulunmamaktadır ve de finansal destek alınmamıştır.

YAZARLARIN KATKILARI

Çalışma Konsepti/Tasarım- Zeliha KALDIRIM, Yakup SELVİ; Yazı Taslağı- Zeliha KALDIRIM, Yakup SELVİ, İçeriğin Eleştirel İncelemesi- Zeliha KALDIRIM, Yakup SELVİ; Son Onay ve Sorumluluk- Zeliha KALDIRIM, Yakup SELVİ.

AUTHORS' DECLARATION

This paper complies with Research and Publication Ethics, has no conflict of interest to declare, and has received no financial support.

AUTHORS' CONTRIBUTIONS

Conception/Design of Study- Zeliha KALDIRIM, Yakup SELVİ; Drafting Manuscript- Zeliha KALDIRIM, Yakup SELVİ; Critical Revision of Manuscript- Zeliha KALDIRIM, Yakup SELVİ; Final Approval and Accountability- Zeliha KALDIRIM, Yakup SELVİ.

KAYNAKÇA

Abdel-Khalik, A.R. 2014. Accounting for Risk, Hedging & Complex Contracts, Edwards Brothers Malloy, Inc.

Berger, L. ve Mackay, G. 2004. "Valuation of Embedded Derivatives in Modified Coinsurance Agreements", Milliman Research Report. <http://www.fasb.org/derivatives/issueb36.shtml>, Erişim Tarihi: 14.04.2019

BDO. 2019. IFRS in Practice 2019 – IFRS 16 Leases.

Butler, C. 2009. Accounting for Financial Instruments. John Wiley & Sons Editions.

Demir, V. 2015. TFRS\UFRS Kapsamında Finansal Araçlar. Geliştirilmiş 2. Basım. İstanbul: Nobel.

- Ernst & Young (E&Y). 2012. Issuer's Accounting for Debt And Equity Financings.
- Ernst&Young (E&Y). 2019. International GAAP, Generally Accepted Accounting Practice Under International Financial Reporting Standards. John Wiley & Sons Editions.
- Fitzsimons, A. P. ve Mannino, L.L. 2006. "FASB Clarifies an Accounting Alternative for a Financial Instrument with an Embedded Derivative", Commercial Lending Review, May-June, 37-40.
- Köksal, M.O. ve Akdoğan, N. 2017. "Bankacılıkta Yeni Nesil Finansal Ürünlerin Muhasebeleştirilmesine İlişkin Uygulama Önerisi", Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 19(2), 439-455.
- KPMG. 2016. Derivatives and Hedging Accounting Handbook. kpmg.com/us/frv
- Mirza, A., Orrell, M. ve Holtt, G.J. 2008. IFRS: Practical Implementation Guide and Workbook. Second Edition, John Wiley & Sons Editions.
- PricewaterhouseCoopers (PWC). 2015. Derivative Instruments And Hedging Activities. Second Edition.
- Ramirez, J. 2015. Accounting for Derivatives Advanced Hedging Under IFRS-9. John Wiley & Sons Editions.
- Ryan, S.G. 2007. Financial Instruments and Institutions: Accounting and Disclosure Rules. New Jersey: John Wiley & Sons Editions.
- Selvi, Y. 2000. Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi. ARC Yayınları.
- Zaif, F. ve Torun, S. 2015. "Bileşik Finansal Araçların Muhasebeleştirilmesi IAS-32 Kapsamında Finansal Tablolarda Sunumu", Gazi İktisat ve İşletme Dergisi, 1(1), 43-58.
- "TFRS-9 Finansal Araçlar: Sunum", 19.01.2017 tarih ve 29953 sayılı Resmi Gazete.